

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра нової та новітньої історії

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

(ступінь освіти)

на тему: **«Німецько-польське примирення та проблеми
підготовки підручників з історії в останній третині XX –
на початку XXI ст.»**

**«German-Polish reconciliation and the problem of the preparation on history
textbooks in the last third of the XX – beginning of the XXI century»**

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія

Заяць Вікторія Вікторівна

Керівник д.і.н., проф. Барвінська П. І. _____

Рецензент к.і.н., доц. Левченко Г. С. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

Дьомін О. Б.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Сминтина О. В.

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Одеса – 2018

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база.....	8
1.1. Історіографія.....	8
1.2. Джерела.....	16
Розділ 2. Шляхи до нормалізації двосторонніх відносин між ФРН та ПНР.....	22
2.1. Проблема кордону по Одеру-Нейсі.....	22
2.2. Місце політиків та релігійних інститутів у німецько-польському примиренні.....	27
2.3. «Нова східна політика» ФРН в 1970-80-і рр.....	31
Розділ 3. Німецько-польська комісія з підручників: історія, становлення, еволюція.....	38
3.1. Мета, цілі, завдання та «Рекомендації» комісії.....	40
3.2. Особливості німецько-польських відносин в 80-ті роки.....	50
3.3. Робота над підручником з історії в останній третині XX ст.....	56
Розділ 4. Проблеми підготовки підручників з історії на початку XXI ст.....	63
4.1. Зміст та аналіз першої частини підручника з історії.....	66
4.2. Друга частина підручника: історія та характеристика.....	72
4.3. Ключові проблеми комісії в написанні підручників з історії.....	74
Висновки.....	79
Список використаних джерел та літератури.....	82
Додаток 1. Інтерв'ю.....	1

ВСТУП

Процес примирення між Польщею та Німеччиною, після Другої світової війни, став можливим головним чином завдяки змінам, які відбувалися в німецькому суспільстві. Відповідальні політичні сили в Німеччині працювали одночасно над подоланням нацистського минулого і налагодженням відносин з усіма сусідами на Сході і Заході. Щоб боротися з наслідками колективної пам'яті, яка відбивала спотворений і негативний образ іншого, було створено комісії істориків у Європі, здебільшого після Другої світової війни.

Бажання виробити спільне бачення історії з різних аспектів було важливим для розуміння необхідності створення спільних комісій. А їх робота є результатом примирення.

Так, в процесі примирення, та за прикладом франко-німецької історичної комісії, між Німеччиною та Польщею було створено німецько-польську комісію з підручників.

Навідміну від інших комісій, головним завданням її було сприяти створенню спільного, шкільного підручника з історії. Підручники стали предметом досліджень суспільних наук, як для вивчення того, яким чином у них подається історія.

Головним питанням залишались підручники. Робота над підручниками велась в дискусіях. Сам процес дискусій був не легким і суперечливим з обох боків та стосувався різних питань в історії. Робота над підручниками складна, вона триває і на сьогоднішній день.

Актуальність даного дослідження обумовлена новизною теми в українській історіографії, так як питання німецько-польського примирення та проблем написання та підготовки підручників з історії німецько-польською комісією представлена лише в дослідженнях німецьких та польських істориків. Та потребою комплексного вивчення даної теми в Україні.

Україна також долучалась до процесу створення подібних комісій. Наприклад, після Другої світової війни, за прикладом раніше створених франко-німецької та німецько-польської історичних комісій, було створено українсько-польську, українсько-угорську, українсько-словацьку, а згодом і українсько-російську – історичні комісії.

В 2015 році, за ініціативою Союзу німецьких істориків Німеччини, було створено українсько-німецьку історичну комісію, яка працює над поширенням знань про німецьку та українську історію в обох країнах.

Метою дипломної роботи є визначення ключових проблем у написанні підручників з історії німецько-польською комісією в останній третині XX – на початку XXI ст., та аналіз шляхів двостороннього примирення між Німеччиною та Польщею. Зазначена мета зумовила постановку і вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати історіографію проблеми, визначити наповненість джерельної бази;
- визначити основні проблеми в польсько-німецьких стосунках, які склалися по закінченню Другої світової війни;
- визначити значення « нової східної політики » В. Брандта в німецько-польських відносинах;
- з'ясувати передумови та причини створення німецько-польської комісії з підручників у 1972 р.;
- визначити основну ціль, мету та напрямки роботи комісії;
- окреслити особливість діяльності німецько-польської комісії з підручників у останній третині XX ст.;
- визначити ключові проблеми в написанні підручників з історії на початку XXI ст.;

Об'єктом роботи є німецько-польське примирення та проблеми підготовки підручників з історії та створена, в результаті двостороннього примирення, німецько-польська комісія з підручників.

Предметом дослідження є її діяльність, зокрема робота над спільним німецько-польським шкільним підручником з історії.

Хронологічні межі дослідження: остання третина XX ст. – початок XXI ст. Нижня межа дослідження – 1970 р., саме в цей час було підписано Варшавський договір, завдяки якому відбулось налагодження наукових контактів між істориками ФРН та Польщі і створення в 1972 р. німецько-польської комісії з підручників. Гранична межа дослідження 2017 р., обумовлена завершенням комісії роботи над другою частиною підручника з історії «Європа. Наша історія». Проте, для кращого розуміння проблем примирення, розглянуті також особливості німецько-польських відносин починаючи з 1945 р.

Територіальні межі дослідження визначені територіями Федеративної республіки Німеччини, Німецької демократичної республіки та Польщі, з метою дослідження післявоєнних німецько-польських відносин та діяльності німецько-польської комісії з підручників. За основу взяті кордони держав.

У дослідженні застосовано такі **методи**:

-метод класифікації сприяв детальному вивченню історіографії та джерельної бази дослідження, поділу її за тематикою та проблематикою.

-історико-порівняльний метод дає змогу проаналізувати двосторонні відносини між НДР і Польщею та ФРН і Польщею.

-описовий метод сприяв детальній характеристиці тих чи інших історичних подій.

-методи усної історії дають змогу проаналізувати ситуацію всередині суспільства, визначити його настрої.

-хронологічний метод дає змогу класифікувати події з історії Німеччини та Польщі за періодами.

-історичний метод сприяє опису процесів примирення між Польщею та Німеччиною в їх хронологічному розвитку з усіма деталями та особливостями.

Історіографія дослідження представлена роботами німецьких та польських істориків, членів німецько-польської комісії з підручників. Проте, деякі питання німецько-польських відносин розглянуті й радянськими дослідниками. Діяльність німецько-польської комісії з підручників, на жаль, в Україні, залишається не дослідженою.

Щодо джерельної бази, то вона представлена документами роботи комісії, інтернет ресурсами, радянською пресою та спогадами канцлера В. Брандта і німкені Марії Донат. Більш детально, історіографія та джерельна база, розглянуті в першому розділі дослідження.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких поділений на підрозділи, висновку та додатків. В першому розділі розглядається історіографія та джерельна база дослідження. В другому розділі досліджуються шляхи до нормалізації двосторонніх відносин між ФРН та Польщею. У третьому розділі йдеться про німецько-польську комісію з підручників її історію, становлення та еволюцію. Акцент в даному розділі зроблений саме на роботі комісії над спільним, шкільним підручником з історії в останній третині ХХ ст. У четвертому розділі розповідається про ключові проблеми у підготовці та написанні комісією підручників з історії на початку ХХІ ст. Важливим для дослідження, в даному розділі, є аналіз змісту підручників «Європа. Наша історія».

Також додаються додатки з викладенням інтерв'ю німкені Марії Донат.

Апробація

Результати дослідження були представлені на:

-71-ій звітній студентській науковій конференції ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 23-24 квітня., 2015 р. Тема доповіді «Німецько-польська комісія з шкільних підручників».

-англійській студентській конференції Odessa I. I. Mechnikov university student scientific annual conference Odessa, м. Одеса, 26 квітня., 2016 р. Тема доповіді: «Політичний портрет Віллі Брандта (Political portrait of W. Brandt).

-ХІ-й Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції присвяченій 100-річчю української національної революції, м. Чернівці, 20-21 жовтня, 2017 р. Тема доповіді «Діяльність німецько-польської комісії істориків в 1970-1980-і рр..».

Публікації:

-стаття «Німецько-польська комісія з шкільних підручників», Збірник матеріалів до 71-ої звітньої студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 23-24 квітня., 2015 р.

-тези доповіді «Діяльність німецько-польської комісії істориків в 1970-1980-і рр..», Збірник наукових статей до ХІ Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю української національної революції, м. Чернівці, 20-21 жовтня, 2017 р.

Загальна кількість використаних джерел - 11, літератури - 40.

ВИСНОВКИ

Створення німецько-польської комісії з підручників у 1972 році, було поворотним моментом в історії Німеччини та Польщі. Створення комісій, не тільки німецько-польської, а й франко-німецької, чехословацько-німецької, базувалося на певних висновках політичних керівників, які констатували історичні події. Бажання виробити спільне бачення історії спонукало до створення комісій.

Історіографія дослідження представлена роботами іноземних авторів: польськими та німецькими істориками, членами комісії. Питання німецько-польських відносин, розглядали радянські експерти. Джерельна база дослідження не велика, проте вагома. Це інтернет ресурси, німецькомовні документи роботи комісії, спогади та інтерв'ю.

Друга світова війна наклала значний відбиток на відносини між Німеччиною та Польщею. По завершенню війни, за рішенням Потсдамської конференції, східні кордони Німеччини були перенесені на захід до лінії Одери-Нейсі. Виселення німців з території Польщі залишило глибокий слід в масовій свідомості обох народів. Це призвело до зростання взаємного непорозуміння і кризи, яка була в німецько-польських відносинах.

Перші спроби переосмислення двосторонніх відносин з Польщею були здійснені істориками та політиками, а також представниками протестантської церкви в 1960-тих роках.

Зовнішня політика Німеччини, в період правління християнських – демократів, не спонукала вирішенню німецького питання. В результаті 20-ти літньої політики невизнання сходу, на виборах у парламенті 1969 р. перемогли соціал-демократи, на чолі з Віллі Брандтом. Після приходу до влади, Брандт започаткував «нову східну політику». В результаті якої, було досягнуто примирення не тільки з Польщею, завдяки підписанню договору 1970 р., але й з іншими східними сусідами: ССРСР, Чехословатчиною та Угорщиною.

В 70-тих роках, активізувалися наукові контакти між Німеччиною та Польщею. Історики з обох держав отримали доступ до бажаних матеріалів, які раніше були невідомі. Постало питання спільно вивчати історію. Відразу почали створювати спільні комісії. Взявши за приклад раніше створену франко-німецьку історичну комісію, у 1972 році, було створено німецько-польську комісію з шкільних підручників. Головним завданням якої, було працювати над шкільними підручниками. Так, як ще з 70-тих років, зростав на них попит і вони слугували джерелом того, як в них викладається історія.

Робота комісії велась під політичним прицілом, згідно розповідей самих членів комісії. Працювали над створенням спільного німецько-польського підручника більш ніж 45 років. Здійснювалося створення підручників найкращими істориками та географами з різноманітних інститутів Німеччини та Польщі. Зокрема, експерти в результаті дискусій, приходили до правильних висновків. Теми конференцій, на які збиралися науковці, різнилися за тематикою та проблематикою.

Вже з 1976 року, вийшов перший, вагомий результат роботи комісії, а саме «Рекомендації», щодо написання підручників. В них містилися технічні характеристики для написання та випуску їх. Не знаходячи порозуміння, поставала необхідність подальшого обговорення тих, чи інших питань. Як, відмічають джерела, багато хто з істориків був за їх створення та подальшу популяризацію.

З 1980-тих років дещо змінюється тематика конференцій, йде робота над створенням підручника. Проте, існує безліч складнощів на даному етапі роботи комісії. Кінець 80-тих, не приніс вагомих здвигів у роботі комісії. У 1990 році, остаточно було визнано кордон по лінії Одеру-Нейсі.

Конференції продовжувались і надалі, суперечки були все гострішими. На початку 90-тих років було оголошено про випуск у 2016 році першої частини підручника «Європа. Наша історія». Так і відбулось, вже в 2016-2017 роках було опубліковано перші дві частини підручника. На жаль, вони не у вільному доступі, але з ними можна ознайомитись в національній бібліотеці

Берліну. Тому, аналізуючи основні проблеми, які виникали у написанні та випуску підручників, можна зробити висновок, що німецькі та польські приклади розкривають, перед читачами, різноманітність історичної пам'яті. Підручники – це відповідь на питання про те, якою може бути європейська історична свідомість майбутнього. Вони, що важливо, націлені на подальше вдосконалення німецько-польського примирення.

Отже, аналізуючи шлях до примирення між Німеччиною та Польщею та основні проблеми у випуску та написанні німецько-польською комісією підручників в останній третині XX ст. – початку XXI ст., можна зробити певні висновки. Не можна не відмітити прогресивність «нової східної політики», за котру ми вдячні Віллі Брандту, вона була націлена на новий напрямок країни, вихід її на новий рівень розвитку. В результаті політики, відбулося примирення Німеччини та Польщі. Це було важливим поштовхом для створення німецько-польської комісії з підручників. А саме, завдяки результатам її роботи, перед нами постає нова історія, яка в деяких аспектах не була відома більшості. Студенти, вчителі та інші могли брати безпосередню участь у написанні підручників. Комісія віддзеркалювала картину тодішньої Європи, а результати її роботи стали джерелом того, як викладалась історія. Оцінити історичну цінність підручників можна вже буде через кілька років, після того як вони будуть використовуватися в школах. Незабаром, у 2020-2022 роках, комісія випустить третю та четверту частини підручника «Європа. Наша історія», які також будуть мати свою історичну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Документи

1. Der Vertrag mit Polen in Dokumente zur Ostpolitik // Presse und Informationsamt der Bundesregierung [Electronic ed.] – Bonn, 1972. – S. 18-26.

Режим доступу:

<http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a97-07042.pdf> (03.11.2018)

2. 14 – Empfehlungen zur Behaltung der deutsch-polnischen Beziehungen in den Schulbuchern der Volksrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland / bericht uber die erste deutsch-polnische Schulbuchkonferenz der Deutschen und der Polnischen UNESCO Kommission [Electronic ed.] – Warschau, 1972. – 19 S.

Режим доступу:

http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/fileadmin/dpsk/Bild/Dokumente/14_Empfehlungen.pdf (05.11.2018)

3. 17 – Empfehlungen zur Behaltung der deutsch-polnischen Beziehungen in den Schulbuchern der Volksrepublik Polen und der Bundesrepublik Deutschland / bericht uber die erste deutsch-polnische Schulbuchkonferenz der Deutschen und der Polnischen UNESCO Kommission [Electronic ed.] – Braunschweig, 1972. – 31 S.

Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a-09560.pdf> (03.11.2018)

4. Empfehlungen fur Schulbucher der Geschichte und Geographie in der Bundesrepublik Deutschland und in der Volksrepublik Polen // Georg – Ekert – Institut fur internationale Schulbuchforschung [Electronic ed.] – Braunschweig, 1976. – 29 S.

Режим доступу:

<http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/c99-01212.pdf> (01.11.2018)

5. Steuerungsrat und Expertenrat des Projektes. Deutsch Polnisches-Geschichtsbuch [Electronic ed.] – Berlin / Warschau, 2010. – 148 S.

Режим доступу:

<http://dpsk.gei.de/fileadmin/bilder/pdf/Projekte/Schulbuch%20Geschichte.%20Ein%20deutsch-polnisches%20Projekt-Empfehlungen.pdf> (01.11.2018)

Інтернет ресурси

6. Deutsch-polnische Schulbuchkommission Publikationen // Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung: Netz-Quelle Geschichte und Politik [Electronic ed.]

Режим доступу:

<http://library.fes.de/library/netzquelle/deutsch-polnisch/schulbuch.html>
(05.11.2018)

7. Georg – Eckert – Institut. Der Gemeinsamen Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission [Electronic ed.]

Режим доступу: <http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.html>
(03.11.2018)

8. Seiten der Gemeinsamen Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission [Electronic ed.] Режим доступу:

<http://deutsch-polnische.schulbuchkommission.de/mitglieder/aktuelle-mitglieder.html> (05.11.2018)

Спогади

9. Брандт В. Воспоминания / Вилли Брандт – М., 1991. – 528 с.

10. Марія Донат, м. Берлін, 1968 р.н.

Преса

11. Правда. – 1970. – 13 серпня.

ЛІТЕРАТУРА

12. Базен А. Створення спільної історичної оповіді: комісії істориків-архітектори примирення. Європа та її болісні минувшини / Авт. - упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннаром. – Пер. з. Фр. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.

13. Барвінська П. І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX – початку XXI ст.: моногр. / Поліна Іванівна Барвінська – Одеса: Одеськ. націон. ун-т імені І. І. Мечникова, 2012. – 450 с.
14. Берч Г. ХДС / ХСС без маски. Перевод с нем. Р. А. Крестьянинова (и др) Под. ред. И со вступ. Статьей (с. 5-22) З. С. Шейниса. / Герберт Берч – М.: Изд. иностр. лит., 1963. – 540 с.
15. Богатуров А. Д. Системная история международных отношений в черырех томах 1918-1991. Т. I: События 1918-1945. Учебник / Под ред. Богатурова. – М.: Московский рабочий, 2000. – 534 с.
16. Брониславский Е. Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов – Тбилиси: Ганатлеба, 1990. – 640 с.
17. Вевюра Б. Польско-германская граница и международное право: Пер. с пол. / Болеслав Вевюра – М.: Изд. иностр. лит., 1959. – 240 с.
18. Гогюль Р. и Гейнц П. Одер – Нейсе – граница мира / Руди Гогуль и Поль Гейнц – М.: Изд. иностр. лит., 1960. – 200 с.
19. Демин А. А. Крупнейшие монополии ФРГ. Под ред. (и со вступ. Статьей, с. 3-23) проф. С. И. Тюльпанова / Андрей Андреевич Демин – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1961. – 108 с.
20. Заяць В. В. Німецько-польська комісія з шкільних підручників / Вікторія Заяць // Збірник матеріалів до 71-ої звітньої студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова – Одеса, 2015. – С. 128-130.
21. Заяць В. В. Діяльність німецько-польської комісії істориків в 1970-1980-і рр. / Вікторія Заяць // Збірник тез доповідей до XI Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю української національної революції – Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2017 р. – С. 129-131.
22. Карбовский А. С. По линии Одер-Нейсе. Русские, поляки и немцы в Щецине в 1945-1950 гг. / Андрей Станиславович Карбовский – М.: Научная книга, 2007. – 232 с.

23. Нарочницкая Н. А. США и «новая восточная политика» ФРГ // Вопросы истории – 1974. -№4. – С. 56-60.
24. Орлов М. И. Вилли Брандт – канцлер ФРГ // Вестник Московского университета Серия 8. История. – 1995. -№3. – С. 11-13.
25. Сенчаков А.Г., Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок 1945-1975 гг. // Вопросы истории – 1983. -№4. – С. 2-8.
26. Bender P. Journalisten und massenmedien als Mitgestalter der Normalisierung / Peter Bender // Ungewöhnliche Normalisierung: Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen [Electronic ed.] – Bonn, 1984. – S. 295-304.
Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a84-00264/11-bender.pdf> (13.11.2018)
27. Bender P. Europa braucht ein starkes Polen / Peter Bender // Ungewöhnliche Normalisierung: Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen [Electronic ed.] – Bonn, 1984. – S. 134-230.
Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a84-00264/11-bender.pdf> (14.11.2018)
28. Borodziej W. Die Deutsch-Polnische Schulbuchkommission 1972-1999 // Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung – Hannover, 2000. – 166 S.
29. Brückmann A., Kabisch E., Kowalewski K. Europa – Unsere Geschichte, Band 1 / A. Brückmann, E. Kabisch, K. Kowalewski // Partner-Verlag WsiP – Berlin, 2016. – 256 S.
30. Brückmann A., Kabisch E., Kowalewski K. Europa – Unsere Geschichte, Band 2 / A. Brückmann, E. Kabisch, K. Kowalewski // Partner-Verlag WsiP – Berlin, 2016. – 256 S.
31. Cornelißen Chr., Pezzino P. Historikerkommissionen und historische Konfliktbewältigung / Pezzino Paolo, Cornelißen Christoph – Berlin, 1989. – 359 S.
Режим доступа:

<https://books.google.pl/books?id=cLxGDwAAQBAJ&pg=PA9&lpg=PA9&dq=historikerkommissionen&source=bl&ots=J5DbG5btj6&sig=nXmrNZcJgoJkKCui m7VlAm9NqQs&hl=ru&sa=X&ved=0ahU&fbclid=IwAR2GbqZ5j543KQF88rmF Jgp39evpu-71c5aGtrjQZFZbl-qq2xIq39f02B8#v=onepage&q=historikerkommissionen&f=false> (15.11. 2018)

32. Das Problem der Oder-Neiße-Linie / SPD [Electronic ed.] – Hannover, 1949. – 11 S.

Режим доступа:

<http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a87-01858.pdf> (15.11.2018)

33. Deutsche und Polen Wege zur Versöhnung // Landesverband Bayern, 1978. – 60 S.

34. Deutsch-polnische Verständigung // Hrsg. vom Presse und Informationsamt der Bundesregierung [Electronic ed.] – Bonn, 1978. – 83 S.

Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a81-10624.pdf> (13.11.2018)

35. Deutschland und Polen im zwanzigsten Jahrhundert. Analysen-Quellendidaktische Hinweise / Ursula A. J. Becher, W. Borodziej, Robert Maier – Hannover, 2001. – 23 S.

36. Fabian W. Die Deutsche-Polnische Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland / Walter Fabian // Ungewöhnliche Normalisierung: Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen [Electronic ed.] – Bonn, 1986. – 326 S.

Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a84-00264/04-fabian.pdf> (13.11.2018)

37. Guz E. Bilanz der 10 Jahre des Normalisierungsprozesses der beziehung VRP- BDR in den massenmedien der Bundesrepublik Deutschland / Eugenius Guz // Ungewöhnliche Normalisierung : Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen [Electronic ed.] – Warszawa, 1981. – S. 25-44. Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/netzquelle/a81-05198/06-guz.pdf> (11.11.2018)

38. Linek B. Politika antyniemiecka na gornym slasku w Latach 1945-1950 / Bernard Linek // Haus der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit – Opole, 2014. – 413 S.
39. Paschen Chr. Deutsche und Polen. Wege zur Versöhnung. Pädagogische Handreichung / Chractine Paschen – München, 2005. – 28 S.
40. Ruchniewicz K. The History of the German-Polish Textbook Commission / Krzysztof Ruchniewicz // University of Wroclaw, 2008. – 24 p.
41. Ruchniewicz K. Polish-German textbook between history and politics / Krzysztof Ruchniewicz // University of Wroclaw, 2008. – 16 p.
42. Rüdiger M. Hallsteinzeit. Deutsche Außenpolitik 1955-1972 / Martin Rüdiger – Bonn, 1995. – 245 S.
43. Strobel T. Die Gemeinsame deutsch-polnische Schulbuchkommission. Ein spezifischer Beitrag zur Ost-West-Verständigung 1972–1989 – Hannover, 2005. – S. 253-268.
44. Strobel T., Wojtaszyn D. Das Deutsch-Polnische Geschichtsbuch ein neues Element im historischen Dialog zwischen Polen und Deutschen in «Das Friedenszeichen von Kreisau» und «Der Händedruck von Verdun»: Wege zur deutsch-polnischen und deutsch-französischen Versöhnung und ihre Symbole im kollektiven Gedächtnis der Gesellschaften – Wrocław, 2009. – S. 179-189.
45. Stelzig G. Um ein gemeinsames Geschichtsbild die Zusammenarbeit der Historiker der DDR mit ihren Fachkollegen aus der UdSSR, aus Polen und der Tschechoslowakei im Rahmen der bilateralen Historikerkommission, 1955-1984 / G. Stelzig – Erlangen, 1987. – 475 S.
46. Wernstedt R. 30 Jahre deutsch-polnische Schulbuchkommission, Vergangenheit und Zukunft: Vortrag auf der Festveranstaltung aus Anlass des 30-jährigen Bestehens der deutsch-polnischen Schulbuchkommission / Rolf Wernstedt // Abdruck in: Informationen – Berlin, 2002. – S. 10-11.
47. Wojdon J. Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej (1944-1989) / Joanna Wojdon – Marszałek, 2001. – 134 S.

48. Zernack K. Schulbuchrevision als Kunst des Möglichen Erinnerungen an Walter Mertineit in Internationale Verständigung: 25 Jahre Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung in Braunschweig / Klaus Zernack – Hannover, 2000. – S. 151-156.
49. Zernack K. Historische Bildung, Geschichtsbewußtsein, Nationsbewußtsein und die deutsch-polnischen Beziehungen in Politik und Kultur / Klaus Zernack – Berlin, 1976. – S. 39-45.
50. Zernack K. Die Arbeit der deutsch-polnischen Schulbuchkommission in Gegenwartskunde / Klaus Zernack – Berlin, 1977. – S. 305-310.
51. Zernack K. Reklamation der historischen Wahrheit und geschichtswissenschaftliche Methode im politischen Umfeld / Klaus Zernack – Berlin, 1980. – S. 66.